

Overweging 1

Abel Herzberg, samen met zijn vrouw Thea, overleefde Bergen-Belsen, hetzelfde kamp waar de zussen Margot en Anne Frank stierven aan vlektyfus, in februari of maart 1945. Vrijwel onmiddellijk na zijn terugkeer begon Herzberg te schrijven over wat hij had meegemaakt, daar in Bergen-Belsen. *Amor fati*, 'Zeven opstellen over Bergen-Belsen', verscheen in 1946, gevolgd in 1950 door *Tweestromenland*, het dagboek dat hij in Bergen-Belsen had bijgehouden, bijna van dag tot dag. In hetzelfde jaar kwam zijn *Kroniek der Jodenvervolging, 1940-1945* uit. Onlangs verscheen een herdruk van dit werk, vijfenzeventig jaar na verschijning en tachtig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Een jubileumuitgave dus van een werk dat het eerste in zijn soort was. *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, de historische verslaglegging door Jacques Presser, verscheen vijftien jaar later, in 1965.

De *Kroniek* van Abel Herzberg is om verschillende redenen een uniek document. Het heeft destijds, na verschijnen, verbazing en bewondering gewekt dat een werk van zo groot formaat tot stand kon komen zo kort na de 'ernstige gebeurtenissen' die het beschrijft. Verbazing en bewondering temeer omdat de schrijver zelf behoorde tot de vervolgd. Herzberg valt met de deur in huis. Zijn 'Woord vooraf' begint zo: 'Het is moeilijk een verhaal te vertellen. Het is zeker moeilijk als dat verhaal zoveel omvat en over zulke ernstige gebeurtenissen handelt als de vervolging van de Joden in Nederland gedurende de Duitse bezetting. Ons geheugen is een slechte bron. Het laat ons niet alleen in de steek, het bedriegt ons ook. Want wij waren niet alleen tijdgenoten en getuigen, maar ook belanghebbenden.'

Wie die 'wij' precies zijn? Die 'belanghebbenden'? Toch niet enkel de slachtoffers, toch zeker ook diegenen die hen hielpen, maar ook diegenen die collaboreerden, en al diegenen die zich ophielden in het omvangrijke schemergebied, het vervagende clair-obscur van een beetje betrokkenheid en een beetje afkeer of eenvoudig onverschilligheid. Waar heb je, als mens, belang bij? Is belang niet zelden ook eigenbelang, al dan niet 'welbegrepen'? Zulke vragen zouden ons bijna onophoudelijk moeten bezighouden. Vandaag niet minder dan toen. In de *Kroniek* worden ze op scherp gezet. Wat en wie zijn wij - wij mensen in deze wereld?

In zijn *Kroniek* peilt Abel Herzberg de 'geestelijke achtergronden' van de Shoah. Met een feitelijke weergave van de praktijk der vervolging neemt hij geen genoegen. Door het hele boek blijft de vraag klinken: waarom, waarom? De pogingen om deze vraag te beantwoorden doen haar nergens verstommen. Herzberg schrijft: 'Van veel groter belang dan de feiten zijn hun oorzaken. Belangrijker dan de vervolging zijn de mensen die haar hebben bedreven, en de mensen, die haar hebben ondergaan. We hebben getracht aandacht aan hen te besteden, het gevaar trotserend dat ons verhaal gekleurd zou worden. Het ging niet anders en het is ook beter zo. Als de kleuren niet al te schril zijn, is er al veel gewonnen. En als ze het wel zijn, dan leidt dit tot verbeteringen door anderen. Dit komt het begrip ten goede van het doorleefde, dat aan helderheid toeneemt naarmate men dieper graven zal.'

Uitgangspunt van Herzbergs analyse is de rassenleer van de nazi's: die was niet van bijkomstig maar van centraal belang voor de door hen gevoerde politiek. Zij moest immers dienen om de aanspraak op absolute macht van het Duitse volk en de daaruit voortvloeiende noodzaak van

een oorlog op grote schaal ideologisch te funderen. Binnen het concept van de rassenleer werd de Jood als aan allen gemeenschappelijke vijand aangewezen: niet alleen als vijand van het Duitse volk, ook als vijand van al die volken die volgens Hitlers scenario onder het juk van Duitsland door moesten.

Nu is de Jood, preciezer: de Joodse leer, niet alleen een uiterlijke, maar ook een innerlijke vijand: 'Der Jude sitzt immer in uns,' had Hitler eens gezegd. De Joodse leer dreigt telkens weer het volk binnen te dringen en te schaden. 'Wel te verstaan,' aldus Herzberg, 'het Jodendom als idee, als beginsel, als cultuur-historisch verschijnsel, niet in de zin van de Joden als groep, en nog veel minder als individuele personen.'

Het Jodendom als idee, als beginsel; als ontwerp van de 'abstracte monotheïstische idee', zoals Herzberg het noemt. En die monotheïstische idee, die teruggaat op de bijbel, is onlosmakelijk verbonden met moraal en geweten. Er zijn dingen die mogen en er zijn dingen die niet mogen. Er zijn dingen die moeten en er zijn dingen die niet moeten. Tussen die twee kan geen vrede zijn.

Maar wat het geweten wil verhinderen, dát precies wordt van het Duitse volk verwacht: ongeremde veroveringsdrift, wil tot wreedheid, zonder welke de volgens de normen der natuur rechtmatige wereldheerschappij niet gerealiseerd kan worden. En hier komen we aan de kern van Herzbergs betoog: 'Welnu, wie kan bij dit alles de stenen tafelen gebruiken van de Sinaï, waarop een aantal woorden gebeiteld staan, die wij ten onrechte de Tien Geboden noemen, ten onrechte, omdat zij beter de Tien Verboden kunnen heten? Woorden, die de mens in tien begeerten remmen en hem tienmaal zeggen: gij zult niet..., waar de opdracht van 'das Reich' tienmaal luidt: Gij zult, gij zult...! Of in elk geval: gij moogt... Wie kan bij dit alles een geweten gebruiken, dat geweten, dat altijd juist dan dreigt te spreken, als wij zijn stem het minst verdragen kunnen?'

Herzbergs visie is zo belangwekkend omdat hij weigert de Jodenvervolgung slechts te typeren als rassenstrijd. De vervolging is in wezen gevoerd met een 'psychische of, zo men wil, godsdienstige exaltatie, en wel de meest primitieve die denkbaar is'. Het waren goden die met elkaar streden: de 'geestelijke en onzichtbare god van Israël' en de 'god-natuur'. Daarom neemt Herzberg een eeuwigheidstrek waar in de strijd die Hitler voerde tegen het Jodendom, een strijd die ten diepste gericht was tegen 'de Joods-christelijke invloed van de bijbel', in het bijzonder tegen de morele aanspraken die deze in de westerse wereld heeft doen gelden. Een absoluut, moreel beginsel dat een rem zette op de aspiraties van de Germaanse Mens, moest worden vernietigd; en daarmee de Jood in wie dit beginsel was belichaamd. 'Daarom moest de kleine Rosette Brilleslijper op haar zevende verjaardag de gaskamer in.'

Wie Herzberg in zijn zienswijze wil volgen, kan niet anders dan concluderen dat de barbarij door de nazi's bedreven, zich allerm minst voordeed als een gril van de geschiedenis, maar de ontlading was van een diepgaande, morele crisis die kenmerkend is voor de westerse cultuur. Een ontlading van wat zich in eeuwen had opgestapeld: die afschuwwekkende geschiedenis van Jodenhaat, Jodenmoord, verkettering, gedwongen bekingen, verbranding van de Talmoed - een geschiedenis die de voorwaarden schiep van de Shoah, in het hart van het christelijke Europa.

En als er nu in bepaalde niet echt frisse kringen gesproken wordt over een 'Joods-christelijke cultuur' en een 'Joods-christelijke Europese identiteit', moeten we zwaar op onze hoede zijn. We zijn allen belanghebbenden.

Overweging 2

Ik heb gedaan
van kwaad tot erger.
Wees genadig.

Psalm 51. Een boetepsalm. Over deze psalm valt heel veel te zeggen. In de vrije bewerking van Huub Oosterhuis, zoals voorgelezen, ligt al enige uitleg besloten van de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst, een poging tot interpretatie en correctie. Daar zijn met name deze regels uitdrukking van:

Ik ben niet in zonde verwekt
rotte vrucht in de schoot van mijn moeder

In de oorspronkelijke versie lezen we:

Zie, in schuld ben ik verwekt,
in zonde ontvangen bij mijn moeder

De spreker hier is zich zozeer van zijn schuld bewust, zo extreem, dat hij niet anders kan dan zich schuldig te verklaren al vanaf de schoot van zijn moeder. Nergens elders in de bijbel komen we zo'n radicale uitspraak tegen. Intussen is het wel zo dat hier de kiem ligt van wat in het christendom 'erfzonde' is gaan heten. Hoe staat het er ook al weer? '... dat wij ganselijk onbekwaam zijn tot enig goed en geneigd tot alle kwaad.'

De dichter van de vrije bewerking neemt afscheid van de erfzonde. *Ik ben niet in zonde verwekt / rotte vrucht in de schoot van mijn moeder.* Dat niet dus. Maar wel: *ik heb de zieke plekken opgezocht / en mij laten besmetten.* Opgezocht dus, het kwaad, ik heb het zelf gedaan. Misschien zonder er goed over na te denken, bijna als vanzelf, er ingezogen als het ware, meegelopen met anderen. Zo kan het gaan. Maar is het toch iets in mij, in ons, een aangeboren neiging ten kwade, die huist in mij, in ons? Voortdurend gestelde vragen zonder definitieve antwoorden.

Van kwaad tot erger. Wat Abel Herzberg in zijn *Kroniek* benadrukt is hoezeer onder het nationaalsocialisme door moraal en recht en geweten uit te schakelen elk taboe op het kwaad verdween als sneeuw voor de zon. Was dit een uniek verschijnsel in de geschiedenis van de mensheid? Zeker niet. Abel Herzberg zei hierover in zijn dankwoord toen hij in 1974 de P.C. Hooftprijs ontving: 'Scharführer x en Sturmführer y waren, net zo goed als ieder ander, niet enkel geïsoleerde, aan plaats en tijd gebonden verschijnselen. Zij waren ook symptomen van dat wat altijd en overal voorkomt. Wat zij hebben misdreven was een misdaad tegenover ons, maar behoort niet minder tot wezenlijke tekortkomingen van het mensengeslacht. En hiermee kwamen niet zij alleen, maar kwam de hele mensheid in het geding.'

Toen Abel Herzberg zijn *Kroniek* publiceerde, was de staat Israël al uitgeroepen, op 14 mei 1948. Aan het einde van het boek wordt daarnaar verwezen. De laatste zin luidt: 'Hier begint een nieuw boek der kronieken.'

In dat boek, dat toen begon, staat al op de eerste bladzij het woord *nakba* geschreven, Arabisch voor 'catastrofe', de verdrijving van honderdduizenden Palestijnen uit Arabische steden en dorpen. De etnische zuivering van Palestina, de *nakba*, was al begonnen in het

najaar van 1947, ruim een halfjaar voordat de staat Israël was uitgeroepen. Wat we nu zien gebeuren in Gaza, wordt in toenemende mate gekarakteriseerd als genocide. Binnen de Israëlische regering vallen termen als 'volledige vernietiging' en klinken oproepen tot uithongering en verdrijving van alle Gazanen. Zeker 53.000 Palestijnen zijn gedood, onder wie ten minste 15.000 kinderen. Dit moet stoppen, vanzelfsprekend, deze *nakba*, van kwaad tot erger.

Onze tot op het bot verdeelde mensheid. Hoe mensen worden gediskwalificeerd, apart gesteld, in een uitzonderingspositie gemanoeuvreerd en zo ontmenselijkt. 'Wij' tegenover 'zij'.

Ook in dit land zien en horen we het om ons heen: toenemend antisemitisme, maar ook groeiende moslimhaat en de wil om vluchtelingen en asielzoekers, die vreemde anderen, buiten te sluiten. Daartegen opstaan en onze stemmen verheffen, dat is wat we moeten doen, menselijk en menswaardig. Een rode lijn trekken, zoals vanmiddag in Den Haag. Tegen de leugen.

Zo moge het zijn.